

KÜLÖNFÉLÉK.

Magyarországon az elmúlt év a politikai viszonyokba tisztulást hozott; teljesen alkotmányos kormány vette át az ügyek vezetését és a protestans egyházaknak már évek óta tárgyalás alatt levő segélyezés ügye az 1848: XX. t.-cz. alapján egy lépéssel elébb haladt. De a kormány jóindulata mellett is még távol állanak a protestans egyházak attól, hogy állami dotatiójuk a róm. kath. egyházét megközelítse. A róm. kath. egyház Magyarországon ma is nagy kiváltságokat élvez vagyonban és egyébben is, úgy, hogy bár a törvény a felekezetek jogegyenlőségét kimondotta, a katolikus vallás tényleg ma is mint államvallás szerepel. A protestansok nem fejthetik ki azt az erőt, a mely egy előrehaladó államnak csakis előnye lenne. Nagy vesztesége volt a múlt évben a protestantismusnak Hegedüs Sándor, a munkás államférfiu, ki a protestans egyházak helyzetének javítására oly sokat tett és főleg mint a Prot. irodalmi társaság elnöke, emelkedett, lelkes beszédeivel és pénzáldozataival, elévülhetetlen érdemeket szerzett. Az unitárius egyházban veszteség a múlt évről Benczédi Gergely, ki példányszerű protestans tanár volt, s a ki egyháza anyagi erősítésén odaadással munkált.

Németországon a múlt év végén feloszlatták a birodalmi gyűlést, mert nem akarta megszavazni azt a költséget, a melyet a kormány a gyarmatok számára kért. Politikai tény volt ez, de vallási mozzanat is fűződik ahhoz. A birodalmi gyűlésben ugyanis a legnagyobb párt a vallást és politikát azonosító ultramontan katolikusok pártja, a jezsuiták által sugalmazott „centrum“. E párt minden politikai ténykedéseért a protestans Németországon árt kíván. A jezsuita-rendet kitiltó törvényt sehogy se sikerül megváltoztatnia, s a kormánynak, mely iránt pedig barátságot mutat, ismételve megfélepetéseket szerez. Ilyen megfélepetés volt a gyarmatügyi költségvetés el nem fogadása is. A socialdemokratákkal, az internationalistákkal szövötközött a kormány ellen. Ezért a kormány feloszlatta a birodalmi gyűlést és új választást rendelt el, mi meg is történt és habár

a centrum nem apadt, sőt 100-ról 108-ra növekedett, de szövetségesei a socialdemokraták, kik eddig 80 tagot számítottak, csaknem felelőszámban — 43-an kerülnek vissza a birodalmi gyűlésbe. Vallásilag is örvendetes, hogy a liberalis elemek szaporodtak, az igazi liberalis elemek, melyek egy ország, vagy birodalom kormányának mindig hűbb és természetesebb szövetségesei, az egészséges fejlődésnek erősebb biztosítékai lehetnek, mint az internationalista socialdemokraták és a kosmopolita ultramontan-párt.

A francia katolikus egyház a szétválasztás előtt és után. Franciaországban az állam és egyház különválasztása előtt a r. kath. egyház nagy kiváltságokat élvezett; a nuntius mint a követek idősebbje szerepelt; a hivatalos fogadtatásoknál a püspökök minden más hivatalos előtt elsőbbsége volt; az államtól négy millió franknál többet kaptak évenként a püspökök és negyven milliónál többet a papság; az állam tulajdonában levő székesegyházak istentisztelet céljára minden kikötés nélkül a püspökök szabad rendelkezése alatt állottak, valamint a községi templomok is. Ezzel szemben az állam csak azt az előnyt élvezte, hogy részt vett a püspökök kinevezésében s a pápa csak olyant nevezhetett ki püspöknek, kit az állami kormány is ajánlt. Az 1905. december 9-iki törvény változást idézett elő az egyház szervezetében, nagyobb befolyást adott a világi elemnek. Az istentiszteletet a katolikus gyülekezeteknek is most mint „association culturelle”-eknek, mint vallási társulatoknak kell a törvény szerint tartaniok és mint ilyenek, az államnak be kell hogy magukat jelentsék. Ez associatiók birhatják mindazokat a javakat, melyek a régi katolikus szervezetekhez tartoztak. S ha közöttük vitás kérdések merülnének föl valamely birtokra nézve, az állam közbelép és annak az associatióknak ad előnyt, a melyik mellett a püspök szól, vagyis az ultramontan associatióknak. Az 1905-iki törvény eredménye tehát a katolikus egyházra: hogy az államsegélyt elvesztette, de megmaradt számára a klerikalis orthodoxia, az egyházi hierarchia. Az állam nem avatkozik többé a püspökök kinevezésébe, a pápának teljes hatalmában van most a kinevezés ügye. Az 1906. augusztusi pápai encyclika óvta a katolikusokat az új törvényhez alkalmazkodástól és az egyház számára is azt a jogot követelte, mely más társulatokra nézve fennáll. — A köztársasági kormány elhatározta, hogy e jogot megadja, megengedi a nyilvános istentisztelet gyakorlását az 1881. és 1901-iki törvények szerint. Az előbbi azt kívánja, hogy két polgár jelentse be a rendőrfőnöknél

vagy a polgármesternél a nyilvános összejövetelet. A másik meghatározza a társulatok alkotásának feltételeit, vagyis közjogi helyzetét. E társulatoknak nincs annyi joguk, mint a mennyit az 1905-iki törvény a vallási társulatoknak biztosít. Az állam különböző szempontok mérlegelése után meghozta az 1907. jan. 2-iki törvényt. E szerint nyilvános istentisztelet tartható, akár a vallásos associatiók teszik meg a bejelentést, akár pedig úgy történik a bejelentés, hogy két világi ember tesz az iránt nyilatkozatot. De a katolikus, parochiák javai visszavonhatlanul közös jótékony intézmények számára esnek; a püspöki és papi lakok az állam-, vagy a községek tulajdonává lesznek és kegyből nem adhatók át egyháziak rendelkezésére. A templomok az állam vagy a községek tulajdona lesznek, de legalább 1907-ben istentisztelethez kell hogy maradjanak. E haladék után más intézkedés tehető. Végül az állam nem ismer egyházi hierarchiát, hanem csupán associatiokat. Az associatio fejlesztheti, vagy megváltoztathatja vallását, az állam nem bajlódik azzal, az állam csak associatiokat ismer. Szóval az 1907-iki törvény szerint az egyház nem tartozik többé a pápához, hanem a községhez; a francia törvény nem ismer többé egyházi hierarchiát.

Olaszországban ünnepélyes tüntetést rendeztek az előhaladó pártok a múlt év végén Rómában, hogy üdvözljék Franciaországot abból az alkalomból, hogy az állam és egyház szétválasztását keresztülvitte. Costa parlamenti képviselő beszédet tartott Giordano Bruno szobra előtt, ki a papok gyűlésének esett áldozatul, a szabad gondolkodásnak volt mátyrja. Kifejezte a sokaság tapsaitól kísérve azt az óhaját, hogy az olasz nép is ugyanazt tegye, mit Franciaország. Egy küldöttség tisztelgett Barrère francia követnél és tolmácsolta az üdvözlőt. A parlamentben ugyanazon a napon Guiliotti minister is e tüntetés tárgyában hozzáintézett kérdésre felelve, rokonszenvét nyilvánította Franciaország iránt.

Leleplezett csoda. Nápolyban a „Liceo Moderno“ nagytermében Arnaldo tanár számos tudósból és tanulóbból álló közönség előtt utánesinálta Szent Januarius híres „csodáját“, kinek szobra a székesegyházban évenként kétszer — a nápolyiak nagy elragadtatására — vért szokott kiizzadni. Arnaldo ugyanazokat az eszközöket használta és ugyanannyi számú gyertyát. A hőmérséklet is olyan volt, milyen a székesegyházban szokott lenni, s ime: a papságnak közreműködése nélkül, litaniák nélkül, kiáltás és ágyudörgés nélkül véghemegy a csoda, a közönség mulatságára a hamis szentvér elkezdett forni. A „csodát“ Arnaldo Rómában is bemutatja.

Téves nézet a kereszteleőről. Az ős keresztény egyházban felnőt看 korban történt a kereszteleés és az új szövetség tanítása szerint megterés, újjászületeés s hitröl való vallástétel volt azzal összekötve. A gyermekek kereszteleésének behozatalával a keresztség fogalma megváltozott. A középkori keresztény egyház és azután némely protestans egyház is egy téves dogmát, az eredendő bünt és annak a kereszteleés által való eltörlését vitte be a keresztség fogalmába, a mi pedig semmiképp sem azonosítható Pál apostol ó-emberének újjászületeésével, a keresztségnek eredeti fogalmával. De nem erröl a tévességröl akarunk itt szölni. Hanem arról, hogy a kik a keresztséget az eredeti eszméjében veszik, közülök akárhány nem helyez elég fontosságot a kereszteleésre. Ez akaratlanul is egy keresztény erkölcsi kötelességnek az elhárítása. Mert a dolog úgy áll, hogy a gyermekkereszteleés behozatalával a súlypont a kereszteleendöröl a keresztény szülökre ment át és a vallási vagy üdv-mozzanat erkölcsi mozzanattá változott, hogy aztán annak kimerítésee után ismét az első jöjjön elötérbe, mikor a megkeresztelt felnöve, a hitröl ünnepeylesen vallást teszen. A kereszteleés fontosságának alábbszállítása tehát az erkölcsi kötelesség rovására megy. A kereszteleés ma is oly fontos, mint régen az ős egyházban, csak hogy ma a kereszteleés tényee a szülök kötelességében határozódik s a keresztség az egyéni oldalról társadalmivá ment át. A kereszteleés ma egyenesen kereszténytársadalmi kötelesség.

A kereszténységnek a zsidósághoz való viszonyáról

Harnack ezeket írja : „Még arról is le fogunk mondani és le kell mondanunk, hogy bevezetöleg a zsidóságra, annak külsö és belsö helyzetére kitérjünk. Jézus tanítása néhány nagy lépéssel rögtön oly magasságba fog minket emelni, a melyen annak a zsidósággal való összefüggésee meglehetősen lazának tünik fel, s a melyen általában a legtöbb fonal, a mely a „körtörténetbe“ visszavezet, jelentéktelenné válik. Ez az állítás paradoxonnak tünhetik fel önök előtt ; mert éppen manapság erősítgetik nyomatékosan előttünk oly arezkifejezéssel, mintha valami új fölfedezésröl volna szó, hogy Jézus tanítását nem lehet megérteni, söt általában nem lehet helyesen viszsza sem adni, ha nem az akkori zsidó tanokkal kapcsolatban tekintjük, s ezeket előzetesen elő nem adjuk. Ebben az állításban sok igaz van, s az mindamellert is, mint késöbb ki fog tünni, helytelen. De teljesen tévessé válik, ha azzá a kápráztató tétellé fokozódik, hogy az evangyélium csak mint egy kétségbeesett néptörzs vallása érthető ; az egy dekadens kor végsö erőfeszítése, a mely miután kénytelen volt erröl a földröl lemondani, most az eget akarja megostromolni, s ott követel magának polgárjogot, az a miserabilismus vallása ! Csak

az a csodálatos, hogy azok, a kik igazán kétségbeestek, nem fogadták azt el, hanem ellene támadtak; az a csodálatos, hogy a vezetők, a mennyire őket ismerjük, teljességgel nem hordják magukon az elgyöngyült desperatio vonásait; a legcsodálatosabb pedig, hogy lemondanak ugyan a világról és annak javairól, de szentségben és szeretetben olyan testvéri szövetséget alapítanak a földön, a mely az emberiség nagy nyomorának hadat üzen. Valahányszor az evangyéliumot újra olvasom, s felette eltűnődöm, mindjobban háttérbe vonulnak előttem azok a kortörténeti feszültségek, a melyek közt az evangyélium fogamzott és a melyekből az napvilágra jött. Én nem kételkedem, hogy már az alapító az *embert* vette szemügyre — bármily külső helyzetben volt is — az *embert*, a ki alapjában véve mindig ugyanaz marad, akár fölfelé, akár lefelé szálló vonalon halad, akár gazdagság, akár szegénység környékezi, akár erős, akár gyöngyelelkületű. Az evangyélium szuverénitása abban áll, hogy végeredményében mindezeket az ellentéteket felolvasztja, s azoknak fölötté áll; mert mindenkiben azt a pontot keresi föl, a mely mindezeketől a feszültségektől mentes. Pál apostolnál ez egészen világos, mint egy király, úgy uralkodik bensőleg a földi dolgok és viszonyok fölött, s ily uralom alatt akarja ezeket látni. A dekadens korról és a nyomorultak vallásáról szóló fenti tétel alkalmas lehet arra, hogy a külső pitvarba bevezessen, talán helyesen is útalt olyasmire, a mi kezdetben, a mi eredetileg irányadó volt; de ha kules gyanánt akarna szolgálni magának a vallásnak megértéséhez, vissza kell utasítanunk. Egyébiránt az, ezzel az igényével, csak egy általános történeti divatnak alkalmazása, a mely persze tovább fog a történetírásban uralkodni, mint más divatok, mivel eszközeivel tényleg nem egy homályos dolgot föl lehet deríteni. De a dolog magváig nem érnek el követői, a kik titokban azt a reményt táplálják, hogy ilyen mag nem is létezik.“

Ángliában a „congregationalisták“ „City Temple“-jében Campbell lelkész „új theológiát“ hirdet és e hangzatos czimen hiányokat tud bé az unitarius theológiának is. Egyebek közt azt állította, hogy „az unitarismus nagy elválasztó mélységet állított Isten és ember közé“. Az angol unitariusok nem késnek tévedését kimutatni. Idézik Savage-t, ki 1882-ben tartott beszédében ezt mondja: „Mi nem hisszük, hogy bármi elválasztó mélység lenne Isten és az ő gyermekei között.“ Stopford Brooke-ot: „Mi egy Istenben hiszünk, a ki tőlünk nincs végtelen távolságban.“ Az „új theológiának“ kiinduló pontja, az Isten immanentiájában való hit is, nem új. „Jézus azt tanította, hogy az emberek egyek lehetnek az Atyával, miképpen az Atya egy volt vele. Azért mi hiszünk egy Istenben, a ki nemesak rokon hozzánk, hanem velünk is van, a ki nemesak rajtunk kívül, de bennünk is van. A Végtelen Egy incarnálja magát mi bennünk mindnyájunkban“ — tanította már előbb Stopford Brooke;

s még előbb Channing: „A Végetlen Isten ott van mindörökre mindnyájunk körül és mindenikünkben; a világegyetem alkotója éppen oly közel van hozzánk, mint a mily közel a mi életünk.“ Campbell új theologiájának minden pontjára kimutatták, hogy nem új. Kevéssé különbözik attól, mit Channing, Parker Tivadar és Martineau tanítottak és prédikáltak. Campbellről azt mondják, hogy nem volt előiskolája. Annál meglepőbb, hogy ily nézetekre jött. De a tájékoztatás után, a melyet az unitariusok tettek, az „új theologia“ elnevezést már csak a „congregationalista felekezet“ körében tarthatja jogosultnak.

A közoktatási tárcza költségvetése és a harmadik egyetem. Bodley a mai Franciaországról írott könyvében mondja, hogy mióta a köztársaság fennáll, azóta egyetlen Pasteur, Taine, Renan sem ült a senatus padjain. A szellem ez előkelő képviselőit falusi doctorok, ügyvédek, nagyszáju ujságírók szorították ki a francia törvényhozás házából. Mit mondjunk mi, a kiknek parlamenti színvonala sülyedését a közvélemény már amyszor megállapította? Most a közoktatási tárcza költségvetésének letárgyalása után újabb okunk van arra, hogy a színvonal sülyedését felpanaszoljuk. A beszédek végnélküli áradatában nincs egy új, egészséges gondolat, a mely felvetődött volna, nincs meg még a törekvésnek az a komolysága sem, a mely a szóban forgó kérdések alapos, minden oldalú tanulmányozásában nyilvánult volna. E sivár szóáradatból Apponyi bevezető beszédét kell kiemelnünk, a melylyel segítségére ment a mindenképen beszélni óhajtó fiatal honatyáknak s adatokat és gondolatokat szolgáltatott nekik. A vita folyamán ismételten felszólalt s felszólalásaival bebizonyította, hogy rövid idő alatt megismerkedett tárczája sokoldalú ügyeivel és megszerette azokat. Ezt meg kell állapítanunk, mert az ország közvéleményében az a tudat kezdett megerősödni, hogy ő unottan, kedvetlenül vette át a neki kiosztott tárczát.

A költségvetés általános ismertetéséül csak annyit jegyzünk meg, hogy a személyi kiadások nagyarányú növekedése miatt a dologi kiadások iskolák szervezésére nem növekedhettek a kívánatos mértékben. Ez természetesen nem tudható be a mai kormány hibájául, mert a tanítói kar fizetését már hosszú évekkel ezelőtt rendezni, emelni kellett volna. A mit Apponyi teherként átvett, azt becsülettel meg is valósította. Ma már az állami tanítóság fizetése olyan, hogy e miatt legalább nem kell szégyenkezni a nyugati mívelt államok közvéleménye előtt. Egy dolog azonban van, a miben

nem érthetünk egyet a törvényjavaslat elveivel. Miért tesz különbséget az állami és felekezeti tanító végfizetésében az utóbbi hátrányára? Ha erre az volna a felelet, hogy a nemzeti szempont okolja meg e különbséget, arra az a válaszuk, hogy tessék a nemzeti gondolat érdekében erős, meg nem kerülhető garantiákat felállítani s csak ott kiadni a segélyt, a hol ezek teljes erejükben érvényesülnek. De miért kisebbiteni a kifogástalan, hazafias szellemben működő felekezeti tanítók illetményeit, olyanokért, a kik nemzetiségi agitatóiok miatt nem segélyt, hanem büntetést, lehetetlenné tevést érdemelnek?

A sok szónok között csak kettő akadt, a ki szóvá tette az állami középiskolai tanárok fizetésügyét, s követelte a Széll-féle javaslat életbeléptetését. A felekezeti tanárok fizetésügye szóba sem került. Pedig hol vannak a felekezeti az államiak mögött, a kik a Tisza-féle fizetés rendezés előnyeit már 1904. elejétől élvezik? Nekik eddig még csak a reményből jutott. De hát ez is valami ebben a méregdrága világban!

A kultusvita szóáradatából oázisként emelkedik ki a *harmadik egyetem* kérdése. Annak idején Trefort vetette fel s Berzeviczy felújította. Úgy látszik, hogy most végre meg fog valósulni. De a kérdés megoldását oda nem tartozó jelentéktelen mozzanatok akadályozzák. Hol állítsák fel a harmadik egyetemet? Pozsony, Kassa, Szeged, Debreczen, Temesvár versenyeznek érte, miként hajdan a görögök Homeros szülővárosa dicsőségeért. Mindenik fejtegeti kulturális és pénzügyi előnyeit, küldöttségeket, memorandumokat menesztenek a miniszterhez, s az alatt telik-múlik a drága idő és az ügy szenved. Budapest egyetemi ifjúsága pedig ország-világ láttára rohan a szellemi üngyilkosságba. Nem az a kérdés itt, hogy melyik város kapja az egyetemet, hanem az, hogy *egyik kapjon* s majd egy pár év múlva kapjon a másik. Mert most már nem a harmadik, hanem legalább is a negyedik vagy ötödik egyetemről kellene beszélnünk, ha a fegyveres béke molochja nem emésztené fel minden zsirunkat.

Minket közelebbről érdekel az a tartalmas beszéd, melylyel Ferenczy Géza képviselő az unitárius egyház segélyezését „a két protestáns“ egyházéval egyenlő módon a miniszter figyelmébe ajánlotta. Alapos tanulmányra vall s elismerés illeti érte egyházi tanácsos afiát.

Apponyi feleletét, melyet általános helyeslés követett, a hiteles országgyűlési értesítő alapján a következőkben közöljük: „De köz-

bevetőleg legyen szabad az általános vita során Ferenczy t. képviselőtársam által felhozott kifogásra reflectálnom, a ki azt kérdezi tőlem, hogy van-e abban valami célzatosság, hogy én a prot. egyházzal beszélek és az unitáriusokat ezáltal mintegy kikebelezem a protestantismusból, vagy mintogy kétessé teszem az ő helyzetüket, mint bevett vallásfelekezetét. Hát én arra, hogy az unitárius egyháznak viszonyát a protestantismushoz megjelöljem, jellemezzem, arra, hogy ezt a kérdést megoldjam és erre nézve nyilatkozatot tegyek, magamat illetékesnek nem érzem. Épen ennek folytán tehát, ha én két protestáns egyházzal beszéltem, megvallom, ennek semmi olyan éle, semmi olyan szándéka nem lehetett, hogy én ezzel el akarjak dönteni egy kérdést, amelynek eldöntése egyáltalában nem tartozik az én illetékességemhez. Ezt végezzék el azok az egyházak egymás között. Az pedig magától értetődik, hogy az unitárius egyházat törvényesen bevett vallásfelekezetnek ismerem és hogy ehhez képest fogok vele szemben eljárni.

Az a beadvány, amelyet az az egyház az ő egyházi segélyének állandósítására nézve hozzám intézett, az igaz, formailag még elintézését nem nyert, hanem ezen jogegyenlőségi elv szempontjából tárgyalatik és fog — remélem — megnyugtató elintézését nyerni.

Ez az elvi álláspont feltétlenül helyes. Hogy vajjon az unitárius vallás protestáns vallás-e, vagy nem, az nem törvényhozási, hanem egyháztörténeti kérdés, s mint ilyen, nem a politika, hanem a tudomány kérdése. Mint törvényesen bevett vallásnak megvannak mindama jogai, melyek a többiekét illetik s minden különösebb emotio nélkül egyszerűen megállapítjuk, hogy a miniszter a segélyezésnél a jogegyenlőség elvét mondotta ki alapúl, a minthogy ma már másképp nem is tehetett volna. Vajha az elvi kijelentéseket mihamarább tettek is követnék!

(g. k.)

Ferenczy Géza országgyűlési képviselő az állami költségvetés tárgyalásakor tartott beszédében, melyre a miniszter felelt, az unitárius egyházra nézve a többek közt ezeket mondotta:

„Mindenek előtt hangoztatnom kell azt a közörömet és megelégedést, a melyet a t. miniszter úr az 1848: XX. t.-cz. tényleges megvalósításának megkezdése által országszerte szerzett. Ennek az „általános jellegű belső nyugtalanságnak“ a megszüntetése és az állami segítség által a protestáns hitfelekezetek hazafias munkájának és további áldozatkészségének előmozdítása és mindennek intézményes törvények által biztosítása folytán a t. miniszter úr mindenestre maradandó emléket biztosított magának protestáns hitfelekezeteink történetében. Minket — a protestánsok egy részét — bizo-

nyos fokú aggodalom csupán azon irányban fog el, hogy úgy a költségvetés indoklása, mint a t. miniszter úr is, csupán „Magyarországi két protestáns egyház“-ról emlékszik meg és a harmadik testvéregyházról — az unitáriusról — mindennemű határozott kijelentést és ígéretet nélkülözünk. Nem tartom szerencsésnek már a „Magyarországi két protestáns egyház“ kifejezésnek használatát sem. Ennek helye lehetett az 1848: XX. t.-cz. életbeléptetése előtt és akkor is csak a Királyhágón inneni szoros értelemben vett magyarországi részeken, még pedig azért, mert az ezt megelőző időben és ezen a helyen az unitárius vallás nem volt bevett vallás. Ámde az erdélyi részekben az volt. (Itt idézi szóról-szóra a vonatkozó törvényeket.)

. . . Kétségtelen tehát, hogy az ország erdélyi részeiben az unitárius vallás, mint ilyen már 350 évvel ezelőtt bevett vallás volt. Már most a pozsonyi országgyűlés VII. és a kolozsvári országgyűlés I. t.-cikke Magyarország és Erdély egyesítését, az Uniót kimondván, természetesen a „magyarországi két protestáns egyház“ kifejezés használatának jogosultsága megszűnt, megszűnt annál inkább, mert az 1848: XX. t.-cz. 1. §-a expressis verbis kijelentette, hogy „az unitaria vallás a törvényesen bevett vallásnak nyilvánítatik.“ Mind-ezekből világos, hogy hazánkban nem két protestáns, hanem három protestáns egyházzal beszélhetünk és csak ezen kifejezés használatának van jogosultsága.

Feltételezni sem merem, hogy akár a költségvetés, akár a „két protestáns egyház“ kifejezést használóknak a protestáns jelzőnek az unitárius vallásra vonatkoztatása ellen volna aggodalma. De erre vonatkozólag is megjegyzem, hogy országos törvényeinkben a „protestáns“ kifejezés mint gyűjtő megnevezés sehol elő nem fordul. A történelem szerint pedig protestációt kizárólag az ágostai evangélikus luteránusok fejtettek ki, tehát csupán nekik volna történelmi jogosultságok ezen elnevezés használatára. Ámde ha — a dogmai rokonság alapján — az élet ezen kifejezést használatba vette, s ha azt úgy a reformátusokra, mint az unitáriusokra kiterjesztette, és ha a gyakorlat szentesítette is, mint pl. a „br. Baldácsy protestáns alapítvány“ elnevezés mutatja, vagy mint pl. azon tények, hogy Torda-Aranyos vármegyében, Abrudbányán a korábbi időben és Udvarhely megyében, Fiafalván, ma is az unitáriusok és a reformátusok ugyanazt a templomot használják közös imahelyül. Hangsúlyoztam, hogy ma csak Fiafalván, és mint pl. Csikszeredán, Vajdahunyadon és Előpatakon történik, hogy az unitáriusok az evangéliko-reformátusok presbiterei és megyegondnokai; ha a gyakorlati élet — mondom — ily módon szentesítette és ha ezt a kifejezést itt a törvényhozásban is használjuk: akkor nem volna jogosultsága annak, hogy a „protestáns“ megjelölés mint gyűjtőfogalom az unitárius egyházra vonatkoztatása aggodalmat okozzon. (Helyeslés).

Az 1848; XX. t.-cz. alapján való segélyezésre különben is senki sem hivatkozhatnék talán több jogosultsággal, mint éppen az

unitáriusok, a kiknek — mint említettem — bevett vallási minősége ép e törvény 1. §-án alapszik. A több mint 70.000 lelket számláló unitárius egyház épp oly súlyos egyházi adózások alatt nyög és épp oly erős, sőt tán aránylag fokozottabb áldozatokat hoz a közmívelődés előmozdítására, mint protestáns testvérhitfelekezetei. 110 anyaegyházat tart fenn egy püspök és kilencz esperes vezetése alatt; Kolozsvárt közismert minta-főgymnáziumot és papnövelvét, Tordán és Keresztúron középiskolákat, hat- és négyosztályút tart fenn megfeszített anyagi áldozattal. Az egyházfelekezeti népiskoláktól eltekintve, magasabb kiképzésre és különösen tanuló ifjainak a külföld látogatására is súlyt fektet és állandóan egy tanárjelölt, egy papjelölt és egy leánynövendék tanul künn Angliában, Oxfordban és Amerikában Cambridge-ben az ottani hitrokonok által kizárólag magyar unitáriusok részére létesített alapítványokon. Azt hiszem, minden dicsekvés nélkül hivatkozhatik talán arra is, hogy annak az értékes rokonszenvnek, a melylyel a nagy angol nemzet nemzetünk irányában viseltetik, erős és állandó összekötő kapcsát képezi. Mindezeket azonban nem azért említettem fel, mintha a mélyen t. miniszter úrnak erről tudomása nem volna, sőt nem méltányolná, mert hiszen hangsúlyoznom kell azt a rokonszenvet, a mely megnyilatkozik már abban, hogy az unitárius egyház segélyezését tetemes összeggel felemelte, valamint abban a kijelentésben is, hogy az unitárius egyházat az 1848: XX. törvényczik szellemének megfelelőleg tovább segélyezni óhajtja, — kifejezésre juttatta. Ha a t. miniszter urnak ez a kijelentése azt mondja, hogy a két protestáns egyházzal azonos elvek szerint fog történni az unitárius egyház segélyezése is, ha az unitárius egyházi adózás túlterheltségének megszüntetése, a közigazgatási költségeknek a közálladalmi költségbeli viselése és mindezeknek intézményes törvények általi biztosítása a másik két protestáns egyházzal azonos időben is fog megtörténni, és ha az unitárius egyháznak a többi protestáns egyházakéhoz hasonlóan felterjesztett, 1903., 1904. és 1906. évekenbeli kérelmei idáig csupán a rendelkezésre álló idő korlátolt volta miatt nem nyertek érdemleges elintézést: akkor ezen értelmezés mindenestre megnyugtatólag hat és minden aggodalmat szétoszlat.

T. ház, mindezeket szükségesnek tartottam megjegyezni és elmondani azért, hogy egyuttal, a midőn szíves figyelembe ajánlom, másfelől e kérdést nyilvántartsam a tettek idejére, és hangsúlyozzam már itt, hogy a magyar unitarizmus, ha számban csekély is, de hazafiságban erős, tömör, összetartó, száz százalék magyar és főleg székely, a mely önérzetes, büszke magyar voltára, és a mely az „extra Hungariam“-ot úgy fordította magyarra, hogy Egy az Isten, Egy a haza.“

Állami főgymnasium Tordán. A közoktatási miniszter rendeletet intézett a kolozsvári tankerület kir. főigazgatójához, a melyben kijelenti, hogy hajlandó Tordán egy állami főgymnasiumot

állítani, ha a megye és a város egyszersmindenkorra telket és 300.000 koronát adnak s azután évenként a fentartásra 2000 koronát. Az állami főgymnasium 1908. szeptemberében nyílnék meg az ötödik osztálylyal. Az 1907/8. iskolai évre a tanárokat már a miniszter egészitené ki az állami tanári karból s 1908. szeptemberétől a miniszter átvenné az unitárius algymnáziumnál alkalmazott rendes tanárokat, a mennyiben képesítés, hazafiasság és erkölcs tekintetében megfelelnek. Egyházi képviselő tanácsunk rendkívüli ülésben tárgyalta ez ügyet s álláspontjának képviseletére a Kuncz Elek kir. főigazgató elnöklése mellett tárgyaló bizottságba kiküldte Gál Jenő, Kozma Ferencz, Varga Dénes és Csegezy Mihály egyházi tanácsosokat Érdeklődéssel kísérik e fontos ügy továbbfejlődését.

Főgymnasium Székelykereszturon. Az egyházi képviselő-tanács már régebben kérést intézett a közoktatási miniszterhez, hogy a székelykeresztúri gymnasium segélyezését foglalja szerződésbe. A kérésre a napokban érkezett meg a miniszter felelete. Lényege az, hogy csonka gymnasium szerződés alapján való segélyezését a középiskolai törvény értelmében nem helyezheti kilátásba. Hajlandó azonban — a mennyiben a törvényhozás az anyagi eszközöket rendelkezésére bocsátja — egy főgymnasiumi czélokra szolgáló épület megépítésére 240,000 koronát kiutalványozni, ha az egyház a gymnasiumnak főgymnasiummá való kifejlesztését elvben kimondja. Hozzá teszi azt is, hogy e kifejlesztés nem most, vagy a közel jövőben kötelező; ha az egyház a kifejlesztés idejét elérkezettnek látja, akkor a miniszter az évi fentartáshoz szükséges költségekhez való hozzájárulását szerződésben fogja biztosítani. Ez ügyet is rendkívüli ülésben tárgyalta egyházi képviselő-tanácsunk. A főgymnasiummá fejlesztés kérdésében a vélemények megoszoltak. Mégis úgy látszott, hogy a többség nincs ellene a kifejlesztés elvben való kimondásának. Hanem nehezebb kérdés az: mikor jó el ennek ideje? Mert ismeretes a közpénztár állapota. Évek óta deficittel küzd. Ugy tudjuk, hogy az 1906. év is közel 30.000 K. deficittel zárul. Ma a sz.-keresztúri gymnasiumra 18—19,000 koronát ad. Hihetetlen, de mégis úgy van, hogy többet, mint a kolozsvári főgymnasiumra. Honnan fogja venni az egyház a főgymnasium fentartásához szükséges évi 90,000 K. összeg nagyobb felét. Mert erre ügyelni kell az intézet jellege megóvása czéljából. A költségvetés megkészítése a székely-keresztúri igazgatóságra bízott s az ügy kellően felszerelve a f. évi zsinati főtanács elé fog terjesztetni, hogy a miniszter leiratára a választ megadja. (g. k.)

Specialista eruditio. E tárgyról a Nemzeti Nőnevelés ezeket írja: „Azon országokban, melyek a haladás, a kultura élén állnak, át kezdik ma látni, mi volt a közoktatás nagy tévedése, mi volt a

hibája, általában, a XIX. század második felében! Túlságos nagy részt szabtak a tanításban a reáltudományoknak. Összeállt egy rakás specialista és mindenik a maga szakmájából, nem általános összefüggő tudást, hanem eruditiót igyekezett külön-külön becsempészni az újra meg újra átdolgozott tantervekbe és ezek mind rosszabbakká és rosszabbakká váltak! Mert ha a tudományok fejlődése át is változtatta földünknek felső, anyagi képét, anyagi mivoltát, nem alakította azért át az emberi észnek alkotó részeit, nem változtatta meg az emberi szellemet, a gyermek agyvelejét. Azt kell minden irányban fejlesztenünk, azt kell általános ismeretekkel gazdagítanunk, mielőtt szakképesítést adnánk neki. Meg kell tanítanunk a gyermeket arra, hogy gondolkodni, itélui, teremteni tudjon. Különben, ha csak emlékező tehetségét terheljük meg, kiöljük belőle a szellemi spontanitást, kiöljük az emberi lélek legszebb tulajdonait. S ha ez igaz, a kultúra magas fokán álló nemzetekre nézve, mennyivel igazabb, mennyivel fonfosabb még, mi reánk, magyarokra nézve! Valaki, a ki előrehaladott nyugati országban nevedett, bármily lelkesedéssel és odaadó önzetlenséggel szereti is hazáját, van valami, amit azonnal észre kell hogy vegyen, ha hazakerül, valami a mi rendkívül fájdalmasan hat az emberekkel való mindennapi érintkezésnél; és pedig az, hogy még a művelt embereknel is, többnyire tökéletesen hiányzik nálunk a művészi érzék! Még a kiváló embereknel is, ha akármennyi gazdag ismeretekkel, gazdag tapasztalattal vannak megáldva, hiányzik az a hatodik érzék, a mely a lélekben összeolvasztja azt a sok tapasztalatot, s egygyé teszi, magával az emberrel, a lélek valódi gazdagságát képezi. Azon hatodik érzék, a mely a művelt embert tényleg kiragadja túltengő énjéből, kiragadja az önzés kezdetleges, elszigetelő állapotából és közlekedésbe helyezi egész természetes módon, embertársaival, a világegyetemmel! Azon ember, a ki művészi érzékkel van megáldva, nem él vakon embertársai közt, csakis külsőleg védekezve ellenük, vagy pedig, visszaélve velük, ott ahol lehet; hanem egészen természetesen objective, minden utógondolat nélkül, észreveszi, megérti, mi megy véghez a más ember lelkében, érdekli őt az ember, azért mert ember! Érzékeny minden legkisebb, legfinomabb árnyalat iránt! Ez a valóban művelt lény megkülönböztető jele. Ez hiányzik nálunk.

Pedig épen nekünk volna legtöbb szükségünk a művészi érzékre. Mi még elmaradott nemzet vagyunk. Nem a mi hibánk. De való az, hogy nekünk még mindent meg kell magunk számára teremtenünk! A nemzeti élet hajnala dereng csupán előttünk!

Már pedig teremteni, művészi érzék nélkül teljes lehetetlen! Ez épen a teremtő erő, úgy egyeseknél, mint népeknél.

A művészi érzék megszerzésére több nemzedéknek a finomítása, kulturája, kiképzése, művelése szükséges!

Az iskolában kellene tehát az ifjú nemzedéket ily értelemben nevelni, finomítani.

Zeller Eduard tanárságának hatvanadik évfordulóját ünnepték januárius 12.-én. Zellert 1847 jan. 12.-én hívták meg Tübingenből, hol magántanár volt, theologiai tanárnak a berni egyetemre. Bernben éppen akkor nagy izgalom volt a conservatívek közt Strauss Dávidnak egy irata miatt, s Zellert, kinek a neje Baur Ferdinándnak volt a leánya, Bernben hidegen fogadták, úgy, hogy a kereskedők, nejeének még portékát sem akartak eladni. 1849-ben azért a hesseni fejedelem meghívására Marburgba ment tanárnak, de a reactionariusok itt is működtek ellene és Baurnak követőjét a theologiai tanszékről a philosophiára tették át. Ebből csak a bölcselemnek volt haszna, mert Zellernek lehet köszönni azt a nagy és teljes munkát, mely tőle a görögök bölcselméről 1844—1852 közt „Die Philosophie der Griechen“ czímen megjelent, s melynek kilencedik kiadásán ezelőtt egy évvel dolgozott. Marburgból Heidelbergbe, azután Berlinbe ment tanárnak, 1894-ben visszavonult s azóta munkáiból újabb kiadásokat rendezve, fiánál Stuttgartban él. Zeller 93 éves.

Leibnitz és Bossuet. Leibnitzről, a nagy német bölcseletről azt mondják, hogy a tizenhetedik száz végén kísérletet tett, hogy a róm. katolikus és a protestans egyházat egymással egyesítse. Ez ügyre vonatkozólag most egy érdekes okmány jött napfényre, melyet Barmi J. francia tudós „Leibnitz et l'organisation religieuse de la terre“ czimű művében közöl. Ez egy irat a hannoveri udvartól Leibnitzhoz 1699-ből, melyben az udvar arra inti, „hogy ne újítsa meg a tárgyalást, a melyet kezdett a meaux-i püspökkel“. A protestans Európa katolikus veszélytől tartott és XIV. Lajos nem is keltett a protestansokban bizalmat.

Tolstoi és a papság. Tolstoi újabb felhívást intézett az oroszországi papsághoz. Megható módon kéri őket, hogy a bibliát nyiltan és lelkiismeretesen tanulmányozzák. Az új szövetségre nézve ezt mondja: „Nem az erkölcsi törvényt, nem a hegyi beszédet és nem a példázatokot tanítjátok; többet foglalkoztok az égi csodákkal, előttetek nagyobb a Jézus, ha természetellenesen születik, ha a vizet borrrá változtatja, tengeren sétál, feltámasztja a halottakat és

maga is feltámad, s az egészet úgy tekintitek, mint az ó-szövetségi jövendölések beteljesülését. Az ó-szövetségre támaszkodva, nem hangsúlyozzátok eléggé annak nagyszerű erkölcsi tanulságait, hanem kimutatjátok belőle, hogy Isten a világot ezelőtt hatezer évvel semiből teremtette; azután növényeket, halakat és madarakat s minden egyéb állatokat szerzett; végül előállott az ember és az ő segítőtársa, a nő. Kimutatjátok, hogy miként választotta ki Isten Ábrahámot a többi népek közül, hogy kegyelmével halmozza el; s ennek a kegyelemnek és szövetségnek jele volt a körülméletlenség. Aztán elbeszélitek, hogy Ábrahám és utódai érdekében mily szörnyű kegyetlenséget követett el az igazságos Isten a többi népeken. Majdnem az egész történet, az egyiptomi tiz csapástól kezdve le a tűz által megemésztett lázadóig és az Ilyéssel versengő papok lemészárlásáig csodálatos események és borzasztó bűnök sorozata". Tolstoi meg van győződve arról, hogy e világra jöve, minden ember egyenlő a többivel, szeretni vágy s örvend, ha őt is szeretik, s tudja, hogy legszentebb kötelessége a tökéletesség felé törekedni. Az ilyen nyílt és szent öntudatra most már minő hatással lehetnek ezek a rémhistoriák, a melyekkel születésétől fogva traktálják? „Ilyen alakban előadva, az ó- és új-szövetség csak kárt okoz a serdülő léleknek, mert abban a korban mindent kritika nélkül elfogad, úgy, a mint neki előadják. Mindez pedig hadilábon áll modern ismereteinkkel, s a közönséges józan ész és az erkölcsi érzés törvényeit sérti"!

A szláv szellem hatalmas képviselője még határozottabban érvel azok ellen a dogmák ellen, a melyeket az új-szövetségre építenek. Röviden szólva, azt mondják nekiünk, hogy üdvösségünk nem tőlünk függ, magunk erején folytonos javulás által azt el nem érhetjük; hanem bűnös voltunk érzetében, csak egy rajtunk kívül álló egyén érdemei útján várhatjuk az üdvözülést. Azt mondják, hogy minket csak egy ártatlan ember vérehullása válthat meg. Ez a dogma igen alkalmas arra, hogy az ártatlan gyermek vagy a korlátolt ember lelkében megzavarjon és elferdítsen minden egyenes, nyílt érzést és gondolatot. És Tolstoi nem csupán az orosz pópák tanítását kárhoztatja, hanem a katolikusok, sőt még a protestánsok tanításait is, az egész kereszténység kebelében.

Tolstoi azt ajánlja, hogy a reformot maguk a papok és lelkészek kezdjék meg. Tolstoi kétségbe vonja, hogy a papok manapság valóban hitelt adnának ezeknek a dogmáknak; de hát a sok hagyo-

mányos hitczikk miatt oly merev és nehézkes az egyházi szervezet, hogy a vezetők alig hajlandók megtenni az első kísérletet. A közérzület aggódva kérdi: „Mi lesz a néppel, ha többé nem hisznek az egyházi tanokban? Nem teremünk-e ezáltal a mostaninál is rosszabb helyzetet? A népléleknek ezen az átmeneti korszakon át kell küzdenie magát. Ha eddig feltétlenül hitt a dogmákban, ezután megerősödik benső hite az Istenben és az emberi jellem szépségében. Ott, a hol a protestánsok többségben vannak, ez az átmenet, nagyobb részint az egyháztól függetlenül, lassan-lassan, de feltartóztatlanul előre törve, máris megkezdődött. (R.)

Loyson Hyacinthe a francia katólikus püspököknek a muette-i kastélyban való összejövetele alkalmából levelet irt. Felidéz egy emléket: hogy régen egyszer Franqueville, a kastély tulajdonosa vendégül látta őt és hogy e kastély árnyas parkjában foglalkozott magában az egyházzal való szakítással. Elmondja azt is, hogy a főpapok asztalánál egy nemes asszony ült, a southwelli anglikán püspök unokahuga, ki anglikán maradt, mint nagybátyja. Loyson Hyacinthe úgy gondolja, hogy a materialista vallástalanok „bloc“-jával szemben a szellemi vallásosak „bloc“-ját kell oda állítani. Úgy gondolja, hogy az ultramontanizmusnak nagy bűne, hogy a szellemet az egyházban előlte, az evangélium helyébe a canon-jogot tette.

Afrikában két tunisi mahomedán az izlam reformján fáradozik. Meg akarják szabadítani a Korant a felesleges ismétlésektől. Mahomedről egy érdekes vonást idéznek emlékezetbe: Az abyssiniai keresztény király haláláról értesülve, ki az ő társai közül nehányat vendégszeretettel fogadott volt, híveit összehívta a medinai templomba, hogy imádkozzanak az uralkodó égi üdvéért. A tunisi reformatorok szerint a mahomedánok kezdetben gyakorolták a vallási türelmet, de a kereszties hadak kiesapongásai és a spanyol inquisitio üldözései a mahomedánokat is a keresztények ellen gyűlöletre indították és a Korannak fanatikus értelemben való magyarázatára.

Hilgenfeld Adolf.† A jénai egyetem, s a prot. theologia elvesztette egyik mesterét. Berlinben és Halléban tanult theológiát, s már 1847-ben a jénai egyetemhez jutott, s ott is működött elébb mint magán-, s később mint rendes tanár élete végéig. A tübingeni theol. iskolához tartozott, a Baur-féle szabadelvű iránynak volt tántorithatlan harczosa. „Historisch Kritische Einleitung in das Neue Testament“ s több más önálló művel, s „Zeitschrift für wissenschaft-

liche Theologie“ szerkesztésével gazdagította a theologiai tudományt. Élt 84 évet. Emlékbeszédet felelte Nippold, a jénai egyetem eme másik jelese mondott.

Gyász hírek: Szentmihályi *Varga Zsigmond*, nyug. unitárius lelkész, 48-as honvédtüzér, jan. 2.-án Szentábrahámon, életének 84.-ik évében jobblétre szenderült. Kilencz gyermeke, köztük Varga Ödön kir. adópénztárnok, gyászolja elhunytát. — Gyulay Etelka özv. Tóth Károlyné úrnő N.-Szebenben érzékeny veszteséget szenvedett *Ilonka* leányának 17.-ik évében történt kimulásában. Gyulay László gondnokunk unokáját vesztette a korán letört virágban. — Egerbegyi *Grúz István*, nyug. kir. táblai bíró, jan. 10.-én életének 79.-ik évében Marosvásárhelyt elhalt. Grúz Albert nyug. m. kir. államtitkár testvérét s az unitárius egyház egy buzgó és áldozatkész tagját vesztette benne. — Kissolyosi *Sebes Pál* ministeri tanácsos, nyug. posta- és távirida-főigazgató, febr. 7.-én Budapesten életének 75.-ik évében bevégezte pályafutását. Özv. Sebes Pálné, Macher Emilia férjét, Gál Miklósné, torozkószentgyörgyi pap neje, Borbély Sándorné, vácsi siketu. int. igazgató neje s testvéreik az édes apát fájlalják az elköltözöttben s a budapesti egyházközség egy kiváló tagját. Teteme Torozkóra szállított s ott helyeztetett végnyugalomra. — *Borbély Lajos* tordai birtokos, életének 67.-ik, házasságának 35.-ik évében jan. 20.-án megszünt élni. Józán Miklós budapesti unitar. lelkész nevelő apját gyászolja az elköltözöttben. — *Nagy György* kolozsvár-városi hivatalnok s egyh.-tanácsos febr. 2.-án, életének 66.-ik évében meghalt. Nagy Johanna, Dencz Adolfné honv. minist. irodaigazgató neje édes apját siratja az elhalálozottban. — Özv. *Farnos Elek*né, sz. Papp Ágnes életének 59.-ik évében febr. 5.-én Budapesten kiszenvedett. Papp Eszter, dr. Boér Jenő tövisi vasuti főorvos neje és Papp Farkas, kolozsvári kir. táblai bíró testvérüket vesztették benne. Kolozsvárt helyeztetett végnyugalomra a családi sirboltba. — *Dr. Boér Jenő*, tövisi vasuti főorvos életének 60.-ik, boldog házasságának 32.-ik évében megszünt élni. Kövesdi Boér Jenóné, szül. Papp Eszter a jó férjet és gyermekei a jóságos apát, dr. Papp Samu budapesti orvos, Papp Farkas kolozsvári kir. táblai bíró sógorukat gyászolják az elhunyt derék férfiben. — *Sándor Gergely* abásfalvi lelkész februárius 15.-én kiszenvedett. Sándor Mózes udvarhelymegyei nyug. tanfelügyelőnek és Sándor Áron kadácsi lelkésznek volt a testvére.

ARANYKÖNYV.

Adakozás a kolozsvári egyházközség templom-tornya újraépítésére.

(XIX—XX. közlemény.)

Engel Gáborné, H. Haller Kornélia	20 K.
Dr. Gálffy Endre	10 „
Sinezky Julia	10 „

I—XX. közl. összesen: 6333 korona.

Szolgáljanak e nemes adományok buzdításul a további adakozásra, hogy az egyházközség már fölépített templomtornya költségeit fedezhesse. Ez adományokért hálás köszönet!

Az egyházközség előljárósága nevében:

Kolozsvárt, 1907 februarius hó.

PÉTERFI DÉNES,
unitarius pap.